

۱۳۵۳ ش: ابن کثیر، البداية؛ حیب اصفهانی، خط و خطاطان، تنظیم، ۱۳۰۶
محمد حسن سمسار
ق/ ۱۸۸۹ م

ابن یحییٰ بن علی بن محمد بن بطریق اسدی حلی (۵۲۳-۱۱۲۹/۶۰۰-۱۲۰۴ م)، محدث، فقیه، ادیب و متکلم امامی.

آل بطریق از خاندانهای بزرگ علم و ادب در حله بودند. ابن بطریق و دو فرزندش علی و محمد از مشهورترین افراد این خاندان به‌شمار می‌آیند (صدر، ۱۲۹، ۱۳۰). به‌گفته بحر العلوم امروز از بازماندگان این خاندان بزرگ شیعه کسی را در حله نمی‌شناسیم (ص ۲۸۴، حاشیه).

وی فقه و کلام را بر مذهب امامیه نزد سدیدالدین محمود حمصی فرا گرفت و نحو، لغت، نظم و نثر را نیز بیاموخت (مجلسی، مدخل، ۱۴۹؛ ابن حجر، ۲۴۷/۶) و چندان کوشید تا در مذهب امامیه به مرتبه افتاء دست یافت. وی مدتی در بغداد و سپس در واسط سکنی گزید و به‌زهد و پرهیز شهرت یافت (همانجا). مشایخ عمده روایی او از اهل سنت عبارتند از ابوالفغانم معمر بن محمد بن احمد بن عبدالله حسینی، ابوجعفر اقبال بن مبارک بن محمد عکبری واسطی، ابوبکر عبدالله بن منصور بن عمران باقلانی، ابوالحسن محمد بن حسن بن علی بن وزیر ابوالعلاء واسطی، محمد بن یحیی بن محمد بن ابی السطین علوی بغدادی و دیگران (ابن بطریق، ۱۹-۲۲) و از مشایخ خاصه وی بیشتر از عمادالدین ابوجعفر محمد بن قاسم طبری صاحب بشاره المصطفی، احمد بن طاهر بن علی بن طاهر حسینی و محمد بن علی بن شهر آشوب مازندرانی نام برده است (مجلسی، همانجا). شاگردان و راویان او عبارتند از علی بن یحیی بن حسن بن بطریق، ابوالحسن علی بن یحیی خیاط سورآوی (آقابزرگ، طبقات، قرن ۷، ۱۱۸)، شرف‌الدین فخار بن سعد بن فخار بن احمد (همان، ۱۲۹)، نجم‌الدین محمد بن ابی هشام علوی (مصطفوی، ۲۰)، صفی‌الدین محمد بن محمد بن علی (آقابزرگ، طبقات، قرن ۶، ۳۳۸)، ابوحامد نجم‌الاسلام محمد بن عبدالله بن علی بن زهره حسینی حلی (افندی، ۳۵۸/۵) و محمد بن جعفر مشهدی (حرّ عاملی، ۳۴۵/۲). ابن بطریق در ۷۷ سالگی در شعبان ۶۰۰ ق/ آوریل ۱۲۰۴ م درگذشت (ابن حجر، همانجا؛ قس: آقابزرگ، الذریعة، ۸۳/۱، ۱۹۸/۴).

آثار:

الف - خطی: ابطال شبهة المتأولین لنص ولاية امیرالمؤمنین (آلوارت، شه 9684)؛ المستدرک المختار فی مناقب وصی المختار (محمود، ۲۳۶/(۲)۴)؛ محمودی، ۱۸) که مستدرک کتاب العمدة است (آقابزرگ، الذریعة، ۳۳۴/۱۵). مجلسی احتمالاً نسخه‌ای از آن را به‌خط نویسنده در دست داشته است (۲۹/۱)؛ المناقب (حرّ عاملی، ۳۴۵/۲). آقا بزرگ (الذریعة، ۳۱۸/۲۲) به چاپ این کتاب اشاره کرده است.

۱۳، جزء ۲، صفحات ۳۴۷-۴۳۰ (فولتون و لینگز، 513) و بار دیگر با ترجمه و مقدمه و ویرایش همو و محمد عزیمان در توتان، ۱۹۵۵ م به چاپ رسیده است (واتسون، ۳۴۷). والیکروزا نسخه‌های خطی جدیدی از آثار ابن بصال را در ۱۹۵۴ م در تمودا جلد ۲، صفحات ۳۳۹-۳۴۴ معرفی کرده است (عواد، ۱۳۲/۱).

مأخذ: ابن اثیر، الکامل؛ ابن خلدون، تاریخ، بیروت ۱۹۵۸ م؛ بالنسیا، أنخل گونزالس، تاریخ الفکر الاندلسی، ترجمه حسین مؤنس، قاهره، ۱۹۵۵ م؛ خیاط، جعفر، «ابن البصال رائد الفن الزراعی الحديث فی الاندلس»، مجلة المجمع العلمي العراقي، شه ۱۵، ۱۳۸۷ ق/ ۱۹۶۷ م؛ عنان، محمد عبدالله، دول الطوائف، قاهره، ۱۳۸۰ ق/ ۱۹۶۰ م؛ همو، نهاية الاندلس، قاهره، ۱۳۸۶ ق/ ۱۹۶۶ م؛ عواد، کورکیس، نهارس المخطوطات العربیة فی العالم، معهد المخطوطات العربیة، کخاله، عزرضاء، العلوم العملية فی المصور الاسلامیة، دمشق، ۱۳۸۲ ق/ ۱۹۷۲ م؛ مقرئ تلمسانی، احمد بن محمد، نفع الطب، به کوشش یوسف الشیخ محمد البقاعی، بیروت، ۱۴۰۶ ق/ ۱۹۸۶ م؛ واتسون، آندریو، الابداع الزراعی، ترجمه احمد الاشقر، به کوشش محمد نذیر سنکری، حلب، ۱۴۰۵ ق/ ۱۹۸۵ م؛ نیز:

Fulton, Alexander, S., and Lings, Martin, *Second Supplementary Catalogue of Arabic Printed Books in the British Museum*, London, 1959; ابوالحسن دیانت

ابن بُصَیص، شیخ نجم‌الدین موسی بن علی بن محمد حلی (۶۵۱ - ذیقعدة ۷۱۶ ق/ ۱۲۵۳ - زانویه ۱۳۱۷ م)، خوشنویس و «شیخ الکتاب» دمشق، وی در حماة زاده شد و در دمشق پرورش یافت. او را به سبب اینکه به شیوه «منسوب» کتابت می‌کرد، «کاتب المنسوب» نامیده‌اند. خط «منسوب» به خطی گفته می‌شد که اندازه هر حرف آن متناسب با حرف الف و این تناسب بر پایه نقطه و دایره بود. ابن بُصَیص قصیده معروف ابن بواب (ه م) را که درباره هنر خوشنویسی و ابزار و مواد آن و برگزیدن و تراشیدن قلم و انتخاب مرکب و جز آن سروده شده، شرح کرده و فوائد این قصیده را برشمرده است؛ و همچنین در این شرح ابن مقله (ه م) را مبتکر و مخترع «کتابت منسوب» دانسته است (حیب اصفهانی، ۴۸؛ ابن خلدون، ۸۳۷). خود وی نیز در کار خوشنویسی چیره‌دست بود و همه اقلام خط به ویژه دو قلم «مزوج» و «مثلث» را خوش می‌نوشت و قلمی به نام «معجز» پدید آورد (ابن کثیر، ۷۹/۱۴؛ ابن حجر، ۱۴۰/۶). ابن بُصَیص ۵۰ سال به کار آموزش کتابت پرداخت و مردم دمشق از دانش و هنر وی سود بردند. با آنکه به سبب پرکاری در کتابت درآمدی کافی داشت، در باغ خود نیز به کار می‌پرداخت و خشت می‌زد و بنایی می‌کرد (همو، ۱۴۱/۶). او در پایان عمر قرآنی تمام به آب زر نوشت (ابن تفری بردی، ۲۳۳/۹). ابن بُصَیص صوفی مشرب بود و اشعار صوفیانه‌ای از وی بر جای مانده است. وی پیری نیک منظر بود و او را به منشهای نیکو، امانت و پرهیزکاری ستوده‌اند (ابن کثیر، ابن حجر، همانجاها). ابن بُصَیص در دمشق درگذشت و او را در گورستان «باب الصغیر» همان شهر به خاک سپردند.

مأخذ: ابن تفری بردی، النجوم؛ ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی، الدرر الکامنة، حیدر آباد دکن، ۱۳۹۲ ق/ ۱۹۷۲ م؛ ابن خلدون، مقدمه، ترجمه محمد پروین گنابادی، تهران،

ب - جایی: عمدة عیون صحاح الاخبار فی مناقب امام الابرار، مؤلف در این کتاب آرای اهل سنت را درباره مناقب امام علی (ع) از کتابهای صحاح سته، تفسیر ثعلبی، مناقب ابن مغزلی، حلیة ابونعیم، مغازی ابن اسحاق، فردوس ابن شیرویه، مناقب سہائی و جز اینان گردآورده است. این کتاب یک بار در تبریز در ۱۳۰۹ ق/ ۱۸۹۲ م و سپس در قم در ۱۴۰۷ ق/ ۱۹۸۷ م منتشر شده است؛ خصائص الوحی المبین فی مناقب امیر المؤمنین، این اثر در برگزیده آیاتی است که به اعتراف عامه و شهادت صحاح سته در مناقب امام علی (ع) نازل شده است. خصائص نخستین بار در ۱۳۱۱ ق/ ۱۸۹۳ م به همراه نورالهدایة دوانی و پس از آن در ۱۴۰۶ ق/ ۱۹۸۶ م به کوشش محمدباقر محمودی در تهران به چاپ رسیده است. آثار دیگری نیز به ابن بطریق نسبت داده شده است (نک: آقابزرگ، الذریعة، ۸۳/۱، ۱۹۸/۴، ۱۸۸/۱۰؛ کحاله، ۱۹۱/۱۳؛ مجلسی، ۱۷۴/۱۰۷).

مأخذ: آقابزرگ، الذریعة؛ همو، طبقات اعلام الشیخہ قرن ۶، به کوشش علی نقی منزوی، بیروت، دارالکتاب العربی؛ همو، همان، قرن ۷، به کوشش علی نقی منزوی، بیروت، دارالکتاب العربی؛ ابن بطریق، یحیی بن حسن، کتاب خصائص الوحی المبین، به کوشش محمدباقر محمودی، تهران، ۱۴۰۶ ق/ ۱۹۸۶ م؛ ابن حجر، احمد بن علی، لسان المیزان، حیدرآباد دکن، ۱۳۲۹ - ۱۳۳۱ ق؛ افندی، عبدالله، ریاض العلماء، به کوشش احمدحسینی و محمود مرعشی، قم، ۱۴۰۱ ق/ ۱۹۸۱ م؛ بحر العلوم، محمدصادق، حاشیة برؤلؤلوة البحرین بحرانی، قم، مؤسسه آل البیت: حر عاملی، محمد بن حسن، امل الآمل، به کوشش احمد حسینی، بغداد، ۱۳۸۵ ق/ ۱۹۶۵ م؛ صدر، حسن، تأسیس الشیعة، بغداد، شرکة النشر والطباعة العراقية؛ کحاله، عمر رضا، معجم المؤلفین، بیروت، ۱۹۵۷ م؛ مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بیروت، ۱۴۰۳ ق/ ۱۹۸۳ م؛ محفوظ، حسین علی، «المخطوطات العربية فی العراق»، مجلة معهد المخطوطات العربية، قاهره، س ۴، شه ۲، ربیع الآخر ۱۳۷۸ ق/ نوامبر ۱۹۵۸ م؛ محمودی، محمدباقر (نک: ابن بطریق در همین مأخذ)؛ مصطفوی، حسن، مقدمة اختیار معرفة الرجال طوسی، مشهد، ۱۳۴۸ ش؛ نیز:

Ahlwardt.

عباس سالاری

ابن بطریق، ابوزکریا یحیی (یا یوحنا) بن بطریق، مترجم مشهور سده ۳ ق/ ۹ م. پدرش بطریق در روزگار منصور خلیفه عباسی می زیست و به دستور او کتابهای بسیاری را به عربی ترجمه کرد (ابن ابی اصیبه، ۱۷۴/۲). ابن بطریق از موالی مأمون (ابن جلدجل، ۶۷) و از نزدیکان حسن بن سهل و در شمار کسانی بود که مأمون به روم فرستاد تا از کتابخانه ها و آثار علمی آنجا چیزهایی برگزیده با خود بیاورند (ابن ندیم، ۳۰۴). ابن جلدجل (همانجا) به نقل از ابن بطریق شرح می دهد که چگونه وی در یونان برای یافتن کتاب به کوشش پرداخت. او مخصوصاً داستان جست وجوی نسخه کتاب سرالاسرار یا السیاسة فی تدبیر الریاسة و به دست آوردن آن را نزد راهبی در یک معبد به تفصیل بیان می کند. ابن بطریق در ترجمه درستکار بود و معانی را نیکو بیان می کرد، اما تلفظ عربی او صحیح نبود (همانجا). ابن ابی اصیبه (همانجا) می نویسد که ابن بطریق زبان رومی آن زمان را که با حروف بهم پیوسته نوشته می شد می دانست، اما به زبانهای عربی و یونانی تسلط نداشت. به همین سبب معلوم نیست اینکه گفته اند او

بسیاری از کتب پیشینیان را ترجمه کرد (ابن جلدجل، همانجا). آیا مستقیماً از یونانی به ترجمه پرداخت یا برگردان رومی آن آثار را مبتنا قرار داد (قس: سارتن، ۶۴۷/۱). شیخ بهایی از قول صفدی در کشکول (ص ۲۰۸) یادآوری کرده که روش ابن بطریق در ترجمه تحت اللفظ و کلمه به کلمه بوده است.

ابن بطریق ظاهراً غیر از ترجمه، تألیفاتی هم داشته است. ابن ندیم (ص ۳۷۹) دو کتاب به نامهای السمومات و اجناس الحشرات به او نسبت داده است. کتابها و مقالاتی که ابن بطریق ترجمه کرده و نامهای آنها به ما رسیده عبارت است از کتاب طیمائوس افلاطون؛ السیاسة فی تدبیر الریاسة؛ السماء والعالم؛ الحيوان که این هر سه از ارسطو است؛ البرسام اسکندروس (ابن ندیم، ۳۰۶ - ۳۰۷، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۵۲)؛ البثور بقراط (GAS, III/39)؛ مقاله تریاق جالینوس (ابن ندیم، ۳۴۹). نیز ترجمه ای از اثر نجومی بطلمیوس به نام الروابع (اولیری، ۲۴۷) و ترجمه کتابهایی چون الجبال و احداث جو را به او نسبت داده اند (سارتن، ۶۴۷/۱). از این میان آثار ذیل موجود است:

۱. السیاسة فی تدبیر الریاسة، یا سرالاسرار لتأسیس السیاسة وترتیب احوال الریاسة، یا مقالات العشر، این رساله به کوشش عبدالرحمن بدوی در کتاب الاصول اليونانية للنظریات السیاسیة فی الاسلام به سال ۱۹۵۴ م در قاهره چاپ شده است (منجد، ۴۱/۱) و نسخه های خطی آن در کتابخانه های برلین (آلوارت، ۱۰۷-105/۷)، مونیخ (اومر، 285)، ملی پاریس (دوسلان، 424-423)؛ ملی تونس، منچستر، وین و واتیکان نگهداری می شود (جامعه، ۱۸(۱)/۶۳). این کتاب در ده مقاله تألیف شده است و مقالات آن به ترتیب: فی اصناف الملوک، فی حال الملک و هیئته، فی صورة العدل للرعیة، فی وزرائه، فی کتاب سجلاته، فی سفرانه و رسله، فی الناظرین علی رعیته و المتصرفین، فی سیاسة قواده، فی سیاسة الحروب، و فی علوم خاصیة من علم الطلسمات و اسرار النجوم (اومر، 286-285؛ دوسلان، همانجا). جورج سارتون می نویسد:

«هرچند اصل این اثر مبتنی بر مأخذ یونانی است، ولی خود آن یونانی نیست، بلکه عربی یا سریانی است. یعنی متنی که به عنوان ترجمه از زبان یونانی ارائه شده، بیشتر احتمال دارد که یک اثر تألیف شده، یا تحریری از یک تألیف قدیم تر» باشد (۶۴۸/۱).

۲. البثور لابقراط، یا کتاب البثور فی قضایا البقرایة الدالة علی الموت، یا علامات القضايا که نسخه های متعددی از آن در کتابخانه های ایران و جهان موجود است (GAS, III/39-40). نام این اثر در نسخه های مختلف، به صورتهای متفاوت یاد شده و محتمل است کتاب علامات الموت که به نامهای دیگری نیز خوانده شده و در کتابخانه ها موجود است (شورا، ۲۴۳/۱۹؛ GAS, III/40) همان کتاب البثور باشد. البثور رساله بسیار مختصری است در علایم مرگ که در آن به ۲۵ علامت اشاره شده و گفته اند که آن را در گور بقراط یافته اند (کوپرلی، ۳۱۲/۲).